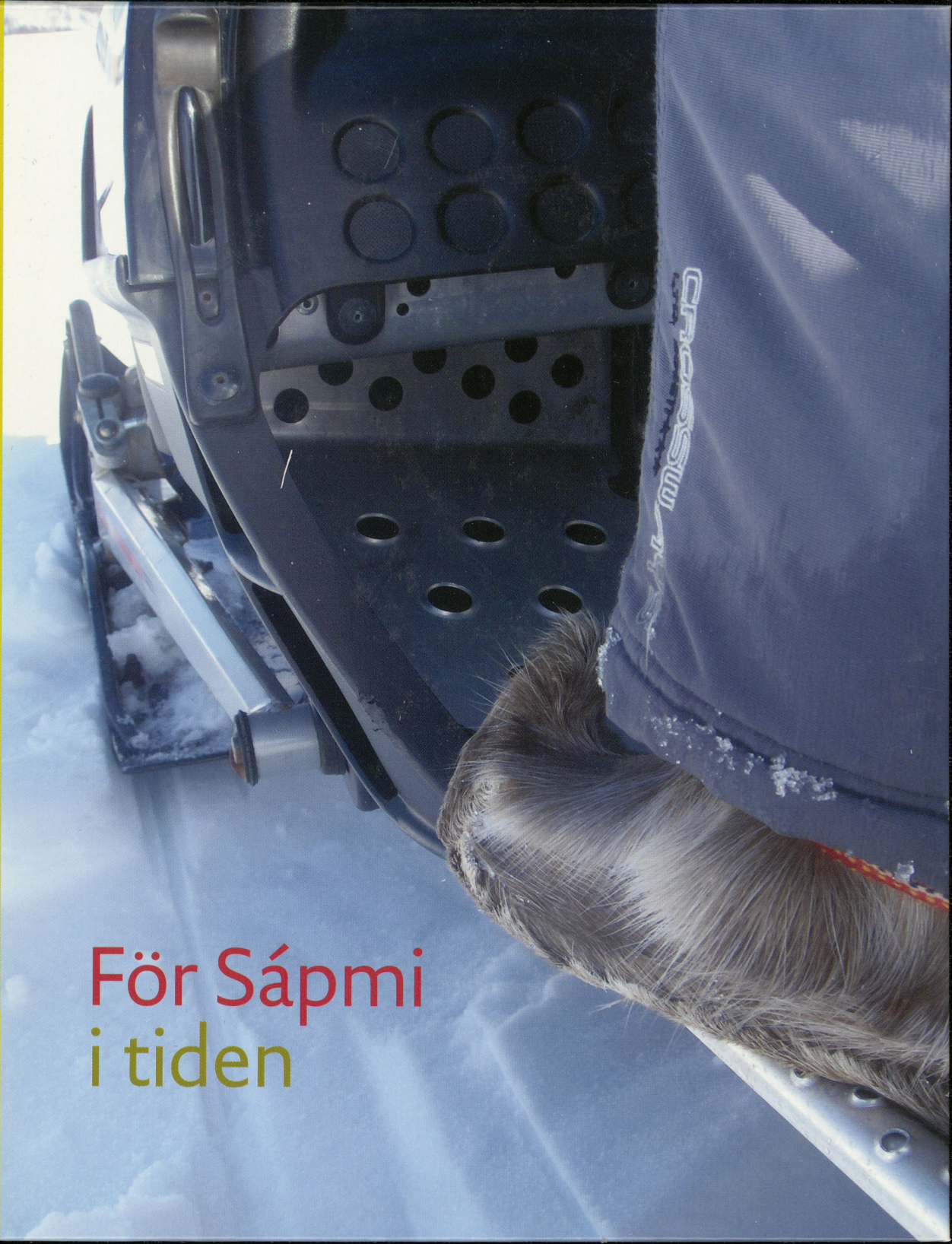

För Sápmi
i tiden

För Sápmi
i tiden

FATABUREN 2008

För Sápmi i tiden

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2008

Red. Christina Westergren och Eva Silvéén

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2008
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktörer Christina Westergren och Eva Silvén
Bildredaktör Emma Palmér
Omslag och grafisk form Lena Eklund
Framsidas bild foto Victoria Harnesk
Baksidas bild foto Hélène Edlund. Nordiska museet
Bilder på för- och eftersättsblad foto Eva Silvén

Tryckt hos NRS Tryckeri, Huskvarna 2008
ISSN 0348 971 X
ISBN 978 91 7108 523 8

Skärskådad samling

Samiskt kulturarv i Nordiska museet

Nordiska museet har den största samlingen i världen av samiska föremål. Med »samiska föremål« avses här föremål som antingen har tillverkats, ägts och brukats av samer eller föremål som på annat sätt har anknytning till samisk kultur och historia, som till exempel bildkonstverk som föreställer samer. Drygt 6 260 föremål är i Nordiska museets samlingar klassificerade som samiska. Det egentliga antalet är dock större beroende på att det bakom ett och samma inventarienummer kan dölja sig fler enskilda objekt. Så kan till exempel ett bälte med skedpung, sked och sydonsgehäng vara registrerat under *ett* inventarienummer, liksom ett par skor med tillhörande skoband.

De största föremålsgrupperna är bohag, dräkt, hantverk och personlig utrustning som skedar, knivar och penningpungar. De skilda samiska områdena är representerade i olika omfattning, flest föremål kommer från Lule lappmark, följt av Torne lappmark, därefter kommer Pite, Åsele och Lycksele lappmarker. Ett fåtal föremål har sitt ursprung i Jämtlands och Härjedalens

CECILIA HAMMAR-LUND-LARSSON är intendent vid Nordiska museet. Hon ansvarar bland annat för den samiska föremålssamlingen och har medverkat som sakkunnig i produktionen av utställningen *Sápmi*.

Maria Larsson, dotter till den berömda rotslöjdaren Stor-Stina i Glen, binder en korg. Glen, Tossåsens sameby, Jämtland. Foto Ernst Manker 1948, © Nordiska museet. Till höger en sydsamisk sked av älghorn, tillverkad omkring 1862 av Pål Zakrisson i Idre, Dalarna. Ett exempel på de många vackra samiska bruksföremål som Nordiska museet har i sin samling. Foto Bertil Wreting, © Nordiska museet.

lappmarker. En stor grupp har endast »svenska lappmarker« som proveniens. Museet har således valt att ange föremålens härkomst efter den historiskt administrativa benämningen och indelningen av samernas land – lappmarken. Samlingen rymmer också föremål från samiska områden i Norge, Finland och Ryssland.

Även i museets arkiv finns ett omfattande material med anknytning till samisk kulturhistoria. Material från museets dokumentationsresor, som uppteckningar, teckningar och fotografier utgör en omfattande del, men här finns också originalmaterial, som den samiske författaren Johan Turis anteckningsböcker och manuskript.

Redan nummer 40

Det första samiska föremålet som fördes till museisamlingen var ett sydsamiskt tennbroderat kvinnobälte med skedpung och sked. Det skrevs in i museets accessionsliggare som föremål nummer 40 och skänktes till museet av en privatperson redan 1872, alltså under museets första år och ett år innan museets utställningar öppnades för allmänheten.

Drygt 40 % av museets samiska föremålssamling har registrerats före år 1900. Endast 15 % är förvärvat efter 1950. Omkring hälften av föremålen har förts till samlingen på direkt initiativ av museet, den andra hälften har erbjudits museet av privatpersoner, samlare och forskare. Under 1880-talet tillfördes i genomsnitt tjugo samiska föremål per år. Vid 1890-talets början intensifierades insamlingsarbetet och ännu under 1900-talets första årtionden skaffades många föremål till museet. Under 1910- och 20-talen avtog insamlingen för att un-

der senare delen av 1930-talet och under 1940-talet åter öka. Därefter minskade förvärven återigen, och sedan 1970-talet är insamlingen av föremål med samisk anknytning mycket sparsam.

Under 1940-talet överfördes också ett antal samiska föremål från Statens historiska museum till Nordiska museet som deposition. På så sätt kom Nordiska museet att överta förvaltningen av tjugofyra samiska trummor.

Det tidiga samlandet

I april 1873, några månader innan museets utställningar skulle öppnas, erbjöd Gustaf von Düben museets grundare Artur Hazelius att köpa hans »lapska samling«. Han underströk att han önskade att hela samlingen skulle överföras till museet, inte endast enstaka föremål. Så skedde också i februari 1874. Föremålen hade införskaffats av von Düben under hans och hans hustru Lottens resa i Lappland 1868. Många av föremålen, deras ursprung och användning finns beskrivna i hans bok *Lappland och lapparne* som utkom 1871. I museets accessionsloggare kan vi se att åtskilliga föremål har en tydligt angiven proveniens och i flera fall finns även uppgifter om vem som tillverkat dem. Ofta finns också de samiska benämningarna angivna.

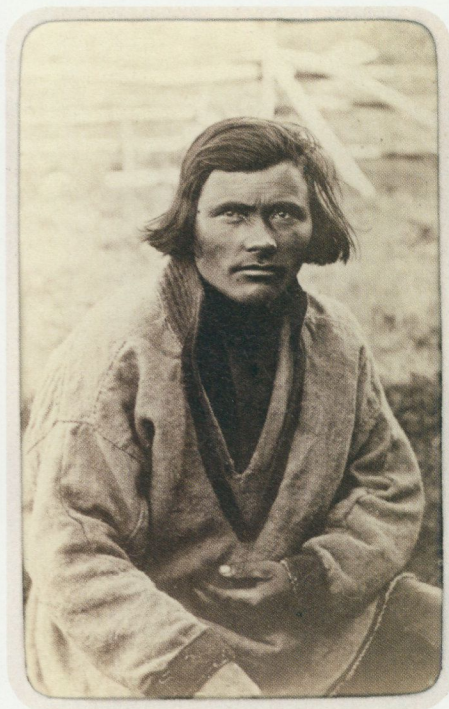
En del av de föremål von Düben sålde till Hazelius hade, innan de kom till museet, visats vid världsutställningen i Wien i december 1873. Samma år som von Dübens samling förvärvades tog museet emot några prov på samiska slöjdarbeten som också hade varit utställda i Wien, vid den »svenska sektionen för kvinnans arbete«.

Den första insamlingen av samiska föremål som Artur Haze-

lius själv tog initiativ till ägde rum 1874 då landshövdingen i Norrbottens län, Henrik Adolf Widmark, genom länsman Skarin i Arvidsjaur, skaffade ett antal föremål som Hazelius behövde för att konstruera en av de samiska tablåer som skulle visas i museets lokaler på Drottninggatan. Den som förmedlade kontakten med Widmark kan ha varit Gustaf von Düben. Tilläggas kan att denna scen, som hade rubriken *Höstflyttning i Lule lappmark*, var densamma som senare ställdes ut vid världsutställningen i Paris 1878.

1878 kontaktades Artur Hazelius av Fredrik Svenonius, till professionen geolog men med ett stort intresse för samisk kultur och fjällnatur. Han omtalar i ett brev det initiativ som tagits i Luleå för att där grunda ett museum. Han skriver »att i Luleå en ringa början gjorts till bildande av ett de norra orterna omfattande etnografiskt *minneshem*, huvudsakligen avsedt för lapska egendomligheter«. Han skriver för att få Hazelius synpunkter på detta initiativ. Tyvärr har vi inte Hazelius svar att tillgå och vet därför inte vad han då ansåg om detta initiativ. Däremot framskymtar hans åsikter om att förlägga ett museum med samiska samlingar till Luleå i ett brev till jägmästare Hugo Samzelius ett drygt årtionde senare.

1884 kontaktar Svenonius återigen Hazelius och skriver att han skulle vilja »använda ett helt år på resor bland lapparne för att uppskriva, fotografera och jämföra«. Han gör reflektionen att det borde vara lika angeläget att studera samiskt liv och

Olof Grufvisare fotograferad av Lotten von Düben under hennes och maken Gustafs resa i Lappland 1871.
© Nordiska museet.

kultur som att bedriva etnografiska och antropologiska studier på andra håll i världen. Han skriver: »Mig synes nästan som om det låge oss svenskar väl så nära till hands att offra lite på studiet och tillvaratagandet av lapparnas egendomligheter, som polynesiernes; att lika väl som Dr Hj. Stolpe kunnat få så hederligt anslag, borde och en lapp-forskare understödjas. Emellertid vill jag ej mer än framkasta detta som en idé.« Han framhåller att han skulle kunna kombinera sina geologiska studier med studier av samisk kultur. Dessa planer förverkligades dock inte inom ramarna för museets verksamhet.

I december 1890, denna gång i ett brev från Hugo Samzelius till Artur Hazelius, omtalas än en gång tankarna på att inrätta ett museum i Luleå särskilt ägnat den samiska kulturen. Samzelius kallar detta för ett »lapskt centralmuseum«. Samzelius har för avsikt att samla föremål till ett sådant museum och undrar vad Hazelius anser om detta och om själva museet. Hazelius svarar att han är skeptisk till placeringen av det planerade museet och framhåller att det vore bäst och mest naturligt att en sådan samling förvaras i Stockholm. Han tror också att det skulle vara svårt att hitta finansiärer till ett museum i Luleå och uppmuntrar istället Samzelius att samla föremål till Nordiska museet. Han understryker att även om Nordiska museet redan har »en rätt vacker samling« av samiska föremål, kan museet ha plats för åtskilligt mer. Han berättar också i sitt svar till Samzelius att han har planer på att »i det fria uppföra trogna kopior i naturlig storlek af lapparnas alla olika byggnader«. Han fortsätter: »Och kanske kunde detta göras redan i sommar ute på Djurgården. Vill ni bistå härmed?« Vi ser här hur Hazelius planer på ett friluftsmuseum har börjat ta form. Tilläggs kan att han i ett brev till Samzelius den 2 mars 1891

skriver: »Köpte i går Skansen å Djurgården nu godt utrymme för Lapska byggnader. Försaka ej skrymmande saker sejter, pulkor med mera. Allt äldre silfver välkommet.«

1891 års expeditioner

Det visade sig dock inte helt enkelt att realisera denna studie- och insamlingsresa, det gick trögt att finna finansiärer. Under januari och februari 1891 lyckades emellertid Hazelius få ihop tillräckliga medel. En av de stora bidragsgivarna var Norrlands Gille. I ett brev till Samzelius den 22 februari ger så Hazelius honom grundliga instruktioner om vad han ska förvärva. Här framgår att Hazelius söker efter alla olika typer av föremål, dels sådana som speglar det dagliga livet, med vilket han främst verkar avse nomadlivet och renskötseln, dels föremål som speglar samisk religion och vad han benämner »vidskepelse«. Han skriver: »Till det viktigaste, som bör efterhöras, är att allt, som rör lapparnas kult eller gudsdyrkan, vidskepelse och dylikt« ska samlas in. Han understryker också vikten av att anteckna uppgifter om föremålen: »Alla namn å fyndorter och personer böra skrivas mycket tydligt, likaså de lapska namnen å föremålen, hvilkas namn alltid böra uppskrivas.« Detaljerade anvisningar om vad som skulle samlas in gav Hazelius alltid sina medhjälpare som arbetade för museets räkning. Proveniensuppgifter och dialektala eller lokala benämningar och uttryck ansåg han också vara viktigt att dokumentera.

Hugo Samzelius engagerade också jägmästarkollegan Henning Nordlund i samma ärende, men de förlade sina resor till skilda områden. Samzelius kom att resa i de nordligare område-

Teckning som Hugo Samzelius fick i gåva av den 12-årige tecknaren Elias Eliasson Lindmark i Svappavaara by i Jukkasjärvi socken den 15 juni 1891. Nordiska museet.

Tobakspungen från Kautokeino, Norge, är ett av de många föremål som Hugo Samzelius samlade för Nordiska museets räkning under sin resa våren och sommaren 1891. Tobakspungen är tillverkad av Elin Andersdatter Spein, materialet är renskinn, klädestyg samt islomskinn. Foto Fanny Oldenburg, Nordiska museet.

na och även i Finland och till Kolahalvön i Ryssland, under det att Henning Nordlund företog sin resa framför allt i de sydliga och centrala samiska områdena. Även en ung språkvetare, Karl Bernhard Wiklund, reste denna sommar för museet. Resultatet av Samzelius resa blev att drygt 1 000 samiska föremål fördes till museets samlingar. Henning Nordlund kom denna sommar och under några senare resor att sända drygt 500 samiska föremål till Stockholm. Föremålen hade köpts eller erhållits som gåva, i stor utsträckning direkt från samer. I andra fall kom man över föremålen genom att köpa dem av bönder vilka i sin tur hade täta kontakter med nomadiserande samer.

Många av de föremål som samlades in denna vår och försommar kom att ställas ut på det nyöppnade Skansen under sommaren och hösten samma år. Det som inte rymdes i själva »lapp-lägre« visades i den byggnad som kallades Vaktstugan. På den så kallade Offerholmen i en av dammarna på Skansenområdet placerades ett antal sejtar tillsammans med föremål som Hazelius ansåg speglade folkliga religiösa föreställningar i andra delar av landet, som till exempel älvkvarnar och resta stenar.

Integrerande eller särskiljande?

Uppenbart är att Artur Hazelius hade ett stort intresse för samisk kultur. Han gav den också en självklar plats i utställningarna. Hur ska vi idag tolka detta? Vilka var hans utgångspunkter? Man kan säga att Hazelius verkade såväl integrerande som särskiljande när det gällde att relatera den samiska kulturen till den svenska, nationella majoritetskulturen. För Hazelius tycks det varit givet att den samiska kulturen skulle vara representerad i hans museum som en del av kulturen inom lan-

»Lappläret«, som var en av de första miljöerna som byggdes upp på Skansen blev mycket uppmärksammat samtiden. Teckningar ur *Ny illustrerad tidning* 1891. Nordiska museet.

dets gränser. Detta kan tolkas som uttryck för föreställningen att nationen utgör summan av sina delar eller annorlunda uttryckt: den nationella kulturen utgör summan av lokala och regionala kulturella uttryck i hela landet. Den samiska kulturen integrerades eller införlivades på så sätt i den svenska nationella kulturen.

Särskiljandet kom till uttryck i hans tankar om hur samisk kultur skulle gestaltas i utställningsform. Hazelius skriver i ett brev till vännen och medhjälparen Thure Cederström i oktober 1885: »Jag är bestämd på att åvägabringa en lapsk expedition hit i februari, en koloni liksom singaleserna i Berlin och dylika förevisningar i Paris, London o.s.v. Ett par lapska familjer med 15–16 renar, två kåtor, akjor, skidor och alla redskap. De skulle vara här en månad, slå sig ned på vår tomt och förevisas. Museet tager dem på entreprenad.» Brevet avslutas med meningen: »Det hela tycker jag vore just Nordiska museet värdigt.» Detta är sex år innan han grundar Skansen och man kan anta att den »tomt« hans skriver om i brevet är den inköpta men då ännu obebyggda tomten för den planerade nya museibygnaden ute på Djurgården. Även om jag inte har funnit belägg för att planerna på att »förevisa« samer realiserades är citatet talande. Ett exotiserande och i viss mån kolonialt betraktelsesätt kommer här till uttryck. Vad Hazelius antagligen syftar på när han skriver om singaleser i Berlin, Paris och London, är förevisandet av representanter för vad som kallades »primitiva« folkslag vid världsutställningar och andra liknande evenemang runt om i världen under 1800-talets andra hälft. Här visades koloniernas folkgrupper upp. Det var inte ovanligt att även samer forslades runt och visades upp vid sådana utställningar.

De »primitiva«, annorlunda och därmed exotiska folken ställdes i kontrast till den europeiska kulturen, vilken ansågs ha nått en högre grad av civilisation. Tolkat ur detta perspektiv kom Artur Hazelius föreläsningar av samer och samisk kultur att verka särskiljande, det samiska förevisades som främmande och märkligt – något som avvek från det övriga »svenska«.

Vilka än utgångspunkterna var kan vi idag konstatera att Nordiska museet har en rik samling av samiska föremål insamlade under Artur Hazelius tid och att vi om många av dessa föremål har förvånansvärt detaljerade uppgifter.

Färre föremål, mer arkivmaterial

Under 1910- och 20-talen mattades farten i insamlingsarbetet betydligt. Detta gällde inte enbart samiska föremål utan museets föremålssamlande i sin helhet. Det var decennier då mycket tid upptogs av att skapa överblick över samlingarna och bygga nya utställningar efter det att museet 1905 flyttat till den nya byggnaden på Djurgården.

Insamlingen av samiska föremål tog dock åter fart under Ernst Mankers tid vid museet. Han företog resor för museets räkning i de samiska områdena från 1930-talets mitt. 1939 blev Manker den förste innehavaren av tjänsten som intendent med särskilt ansvar för den samiska kulturen, som inrättats samma år. Han kom under 1940-talet att företa åtskilliga insamlings- och forskningsresor vid vilka han köpte och tog emot ett stort antal föremål. En förändring sker dock mot slutet av 1940-talet och i början av 1950-talet då förvärven av föremål blir färre. Istället kan vi se en kraftig tillväxt av arkivmaterial i den särskilda del av museets arkiv som Manker låtit inrätta,

Till vänster en nordsamisk mansmössa, akvarell av Ossian Elgström, som under sina resor i Lappland samlade föremål och dokumenterade genom att fotografera och måla. Nordiska museet. Ovan läsövning för första klassen i nomadskolan i Laimo, Torne lappmark, Norrbotten. Övningen är särskilt anpassad till de samiska barnens vardag. På svarta tavlan står »Mor sitter i kâtan och kokar mat åt oss». Foto Ruth Lindblad Jonson cirka 1930, © Nordiska museet.

I famnen bär Eva Nutti från Sirkas sameby, Kutjaure i Norrbotten, ett knippe med kvanne (Angelica archangelica). I den traditionella fjällsamiska mathållningen plockades kvannen på våren, hackades, kokades och blandades med renmjölk som på detta sätt blev extra hållbar och vitaminrik. Foto Harald Faith Ell 1939, © Nordiska museet.

det så kallade Lapska arkivet. Här accedades nu en mängd uppmätningar, fotografier, uppteckningar och intervjuer som blev resultatet av de många inventerings- och dokumentationsresorna under 1950-talet. Fokus var nu mer inställt på att samla uppgifter om levnadssätt och traditioner än att samla föremål. Inventeringarna var av såväl etnologisk som arkeologisk karaktär och intresset riktades framför allt mot äldre boplatser, gravar, kultplatser och fångstgropar.

Samtidigt hade Ernst Mankers intresse för att följa moderniseringen av samernas liv väckts, något som 1963 ledde till att han påbörjade en etnologisk dokumentation av »aktuella förhållanden hos nomaderna«, som det står i museets årsbok *Fataburen* 1965. Detta kan sägas vara en tidig samtidisdokumentation.

Manker bearbetade också stora mängder tidigare insamlat material och presenterade sina rön i en rad böcker och i publikationsserien *Acta Lapponica*.

Moderiktiga näbbskor och lyxiga sneakers

Under de senaste decennierna har föremålsinsamlingen vid Nordiska museet starkt avtagit. En bidragande orsak till att insamlingen av samiska föremål minskat är att det sedan 1989 finns ett specialmuseum för fjällregionen, Åjtte, Svenskt fjäll- och samemuseum. Åjtte är också huvudmuseum och nationellt

Gustav Skum, sonson till Nils Nilsson Skum, visar här stolt upp ett par rullar med skohö. Höet, som var torkat starrgräs, stoppades i skorna som effektiv isolering mot väta och kyla. Foto Ernst Manker 1937, © Nordiska museet.

Knut Sjaunas tidigare boplats, ett dokument över de drastiska förändringar av samernas levnadsförhållanden som byggandet av kraftverksdammarna ledde till. Ritsemjokk, Sörkaitums sameby, Norrbotten 1940. Foto Ernst Manker, © Nordiska museet.

museum för den samiska kulturen. Åjtte bedriver en mångsidig dokumentation av samisk kultur och insamling av föremål med samisk anknytning. De kan också göra detta i en närmare samverkan med det samiska samhället än vad en institution i Stockholm har möjlighet till. Det har därför fallit sig naturligt för Nordiska museet att inte längre ha någon egentlig insam-

Svenska Turistföreningens rika bildsamling är skänkt till Nordiska museets arkiv. Här kan man finna många fotografier med samiska motiv. Foto Oscar Halldin 1916.

På 1960-talet började färgfilm användas i museets dokumentationer. Renslakt, och på nästa uppslag lassokastning, 1968. Foto Rolf Kjellström, © Nordiska museet.

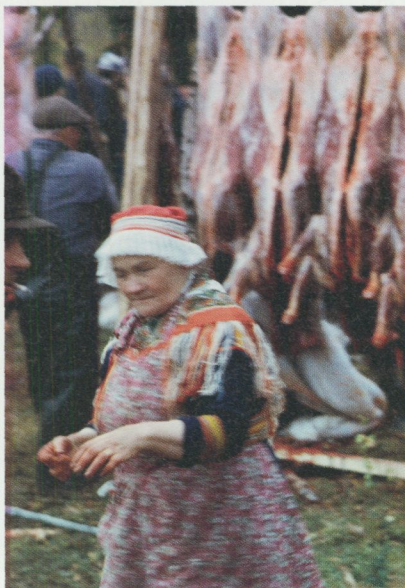
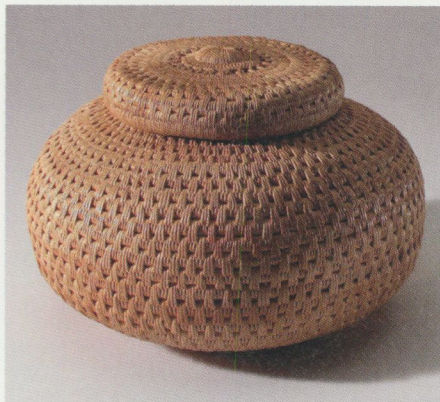

Foto Rolf Kjellström, © Nordiska museet.

ling av samiska föremål. Dock har museet till den nya utställningen *Sápmi* köpt in några nytillverkade exempel på modernt samiskt konsthantverk och klädskick. Dessa föremål kan ses som uttryck för dagens samiska identitetssträvanden. Några av föremålen är också exempel på ett allmänt nutida intresse för samisk kultur, till exempel ett par nytillverkade moderiktiga, röda näbbskor tillverkade av Kero, inköpta i en skoaffär i Stockholm sommaren 2007. Ett par skor av märket Puma köptes också in under samma år. Det är ett par moderna sneakers med detaljer som ska leda tanken till traditionell samisk kultur. De får tjäna som exempel på hur dagens strävanden att hävda samernas rätt som urfolk också kan användas för kommersiella syften. Skorna, som endast tillverkades i en begränsad serie om 606 par, har en översida av renskinn och skosnören inspirerade av samiska skoband såväl till dekor som längd. Istället för det traditionella Pumamärket på hälen återfinns en ren. Den svenska återförsäljaren, butiken Sneakersnstuff, fick av Puma uppdraget att formge skosnörena samt insidan

Ask i rotbindning, tillverkad 1973 av Ellen Kitok-Nilsson, välkänd samisk slöjdare.

Flera exempel på modern samisk slöjd och konsthantverk samlades in av museet på 1960- och 70-talen. Foto Bertil Wreting, © Nordiska museet.

av skorna. Att innersulans mönster tar upp färger och detaljer ur den samiska flaggan har inte enbart uppfattats positivt. Är det verkligen lämpligt att trampa på en sådan symbol? Enligt tillverkaren ska en mindre del (5 %) av intäkterna för försäljningen av skorna gå till den samiska ungdomsorganisationen Sáminuorra.

Genomlysning i samarbete

Idag anser Nordiska museet att det är av största vikt att skärskåda museets samling av samiska föremål och göra det med öppet sinne och i samarbete med företrädare för det samiska samhället. Med vilken rätt har museet dessa föremål? Vi tänker då inte i första hand på den juridiska rätten utan snarare på den etiska och moraliska aspekten av att ett nationellt museum med placering i Stockholm har så många föremål med samisk anknytning i sina samlingar. Är samlingens existens i sig ett uttryck för och ett resultat av ett kolonialt förhållningssätt eller kan man uppfatta den som ett resultat av ett ärligt och sant intresse för samisk kultur och historia och som en avspeglning av föreställningen att den samiska kulturhistorien utgör en självklar del av nationen Sveriges historia? Förmodligen både och.

För Nordiska museet är det idag viktigt att dels bedriva forskning om den samiska samlingen i egen regi, dels uppmuntra till extern forskning om samlingens tillkomst, innehåll, innebörd och betydelse. Det är också angeläget att hela den rika samlingen av föremål och arkivmaterial blir så lättillgänglig som möjligt för såväl allmänhet som forskare. Det senare sker nu genom att vi driver på arbetet med att göra allt åtkomligt digitalt i form av både text och fotografier. Frågor som rör sam-

lingens tillkomst och användning är också något som vi försöker belysa i den nyligen öppnade utställningen *Sápmi*.

Sist men inte minst: Bättre tillgänglighet ökar möjligheterna att en genomlysning av Nordiska museets samiska samling ska kunna ske i samarbete med det samiska samhället. Museet anser sig inte längre äga tolkningsföreträdet.

Sneakers av märket Puma med detaljer som ska få betraktaren att associera till traditionell samisk kultur. Inköpta av Nordiska museet 2007. Foto Peter Segemark, © Nordiska museet.